

A szubregionális európai agrár munkamegosztás és a magyar mezőgazdaság jövője¹

1. Történetiség és illúziók

A magyar mezőgazdaság jelenlegi sanyarú helyzetét látva, nap mint nap számos olyan nézet bukkan fel a közgondolkodásban, amelyek ilyen-olyan politikai töltést kapva dezorientálhatják nem csupán e viszonyok szenvedő alanyait, a mezőgazdasági népességet (és közvetve az egész lakosságot mint élelmiszer-fogyasztót), hanem befolyásolják azokat a döntéshozókat is, akik a rövidebb-hosszabb távú jövőt alakítják döntéseikkel.

A tévhitek és balhiedelmek egyike a *magyar mezőgazdaságnak a nemzetközi gazdaságban játszott illetve a jövőben várható szerepével és ennek alapján a nemzetgazdaságban betöltött helyével* kapcsolatos. Ez *egyfelől*, ahhoz az illúzióhoz tapad, amely a történelmi múlt alapján fogalmaz meg minden bizonnyal és bizonyíthatóan hamis analógiákat, *másfelől*, nem ismeri vagy nem akarja ismerni azokat a jelenlegi és várható jövőbeli tendenciákat, amelyek a globális világban, ezen belül a világ mezőgazdaságában megváltoztatták a mezőgazdaság helyzetét.

A *hamis történelmi analógiák* abból a több évszázados valós tényből eredeznek, amely a nyugat- és kelet-európai "klasszikus", az ipari forradalommal kialakult munkamegosztás során Magyarországot a Nyugat "éléskamrájává" tette, ezáltal az agrártermelés még a modern

¹ Ez az előadás a IV. Magyar Jövőkutatási Konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Budapest, 1993. október 8-10.

korban, a 20. században is a nemzetgazdasági, elsősorban a gazdasági (külgazdasági) egyensúly szempontjából döntő szektor maradt.

Itt azonban meg kell állnunk egy pillanatra. Anélkül, hogy a történelmi folyamatot részletesen vizsgálnánk, a *II. világháború utáni helyzet*ből érdemes kiindulnunk az elemzésben. Geopolitikai tekintetben ugyan a háború végét történelmi szakaszhatárként foghatjuk fel, azonban gazdaságilag a szakaszhatár korántsem ilyen egyértelmű, különösen ami a mezőgazdaságot illeti. Az európai agrárszektorban ugyanis egy hosszantartó, az 1970-es évek elejéig-közepéig elhúzódó, egymás mellett párhuzamosan végbemenő, de ellentétes előjelű változássorozat következett be a politikailag szeparálódott nyugati és a keleti szubrégióban.

A nyugat-európai szubrégió a (geo-)politikai okokból eredő *élelmiszer-biztonsági doktrína alapján* egy sajátos *integráció* keretei között a termékek növekvő számából fokozatosan nettó exportórré vált. Természetesen országonként differenciáltan. Bár egyes országok továbbra is nettó importőrök maradtak, éppen az integráció protekcionista volta következtében a kívülállók bejutása piacaikra egyre nehezebbé vált, az importot a többi tagország szolgáltatta.

Kelet-Európa eközben egy gyökereiben *hibás agrárpolitika* következményeként növekvő mértékben vált nettó importórré. Paradox módon azonban nem a nyugat-európai szubrégió ezzel párhuzamosan megjelenő feleslegeit vette fel Európa keleti fele, hanem az olcsóbb, nagyobb tételben vásárolható és a szállításokat illetően megbízhatóbb tengerentúli nyerstermékeket, főként gabonát és húst.

Ebben a folyamatban Keleten főképp Magyarország (kevésbé Lengyelország és Bulgária) került sajátos helyzetbe. Miközben megőrizte (sőt, erősítette) nettó exportőr pozícióját az adott geopolitikai viszonyok között is, a 70-es évek közepétől *nem nemzetközi politikai okok, hanem az EK protekcionista agrárpolitikája*

következtében egyre jobban kiszorult tradicionális nyugat-európai piacairól.

Európa II. világháború utáni politikai átrendeződésének volt közvetlen következménye - mint azt manapság sokan tudni vélik -, *hanem egy hosszan tartó gazdasági folyamatnak volt az eredménye.* Így tehát némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy a keleti (főként szovjet) piacok megjelenése hál' Istennek jól jött nekünk, hiszen a piachiány nem gátolta meg a mezőgazdaság fejlődését, feleslegeinket rendre elhelyezhettük, sőt, ennek fejében egy sajátos csereügyletben az ipar számára szükséges nyersanyagokhoz (elsősorban energiahordozókhoz) jutottunk.

A dolognak azonban a mai helyzetet figyelembe véve legalább *két "apró" szépséghibája* volt. Az egyik, hogy a magyar agrártermelés struktúrája a nyugat-európaival összevetve kompetitív volt, vagyis ugyanabból voltunk exportképesek, mint amilyen termékekből Nyugat-Európa is túltermelővé vált. A másik, hogy a keleti piac közismerten indifferens volt a minőségi követelményeket illetően, így igazából nem ösztönzött a minőségi termelésre, továbbá az államközi egyezmények el is kényszerítették a vállalatokat a marketing, a piaci munka tekintetében.

Ilyen körülmények között *zuhantunk bele* Kelet-Európában a rendszerváltozásba, ami a korábbi (KGST) kapcsolatrendszer *kivérzését* is maga után vonta, miközben a tradicionális nyugati kapcsolatrendszerünk az előbbieken vázoltaknak megfelelően eléggé meggyérült. A számunkra adott mai helyzetet mindezen körülmények együttesen határozzák meg. Ez néhány markáns vonással jellemezhető.

A keleti piac összeomlása miatti feleslegeket a Nyugat *karitatív* alapon nem hajlandó befogadni, vagyis az előző piaci rendszer logikájára járó agrártermelésünk exportra szánt részének áttanszformálása több, mint nehézkes. Nyugati exportunk dinamikus növekedése - dicsekvésünk egyik fő tárgya - 1990-92-ben olyan roppant alacsony árszinten következett be, amely mellett az

agrárágazat jövedelempozíciója egész egyszerűen kritikussá vált. Az 1993. évi drámai hanyatlás ezt sajnálatosan vissza is igazolta.

Bár a mai viszonyok között a probléma akadémikusnak tűnhet a mezőgazdaság illetve az élelmiszertermelés katasztrófális helyzetében, mégis meg kell említenünk, hogy *az esetleges élelmiszerfeleslegek* (kevésbé aszályos időjárás esetén vagy a belföldi élelmiszerfogyasztás további csökkenésének hatására) *újbóli keleti átcsoportosítása sem megoldható* rövid távon. Nemcsak a finanszírozás megoldatlan, de kialakulatlanok a keleti kapcsolatunk új mechanizmusai is. Éppen e kettős akadály miatt esetenként pont a *nyugat-európai (és amerikai) áruk nyomulnak be azokba a piaci résekbe is, amelyekből a KGST szétesése miatt szorultunk ki az utóbbi években.*

A Nyugat, mindenek előtt az azt reprezentáló EK viszonya enyhén szólva is *ambivalens* Kelet irányában, ami az agrártermelés tekintetében rövid távon elsősorban Magyarországot érinti hátrányosan. Amíg *egyfelől* érzékelik, hogy a politikai stabilitás egyik - ha nem a legdöntőbb - feltétele e gazdaságok működőképességének fenntartása, addig *másfelől* nem szeretnék saját mezőgazdasági problémáikat sem súlyosbítani. Jól érzékelteti ezt a dilemmát Giles Merritt, egy 1991-ben megjelent munkájában: "A kelet-európai farmerek segítségének legjobb módja az EK-piacokhoz való hozzájutás biztosítása exportjuk számára, de a Keletről importált minden egyes tonna élelmiszer további egy tonnával növeli azokat a felesleges élelmiszerhegyeket, amelyek felhalmozásáért az EK fizet a farmereknek."¹

2. Az európai mezőgazdaság újabb jellemzői a '80-90-es években

Valószínűleg ma már minden európai agrárközgazdász előtt világos, hogy az európai mezőgazdaság *egyrészt* a II. világháború utáni diverzifikált agrárfejlődés, *másrészt* a kelet-európai rendszerváltozás

következményeként olyan *kihívásokkal* néz szembe, amelyek egy *új fejlődési szakasz* kibontakozását valószínűsítik. Ebben a fejlődési szakaszban az egyik nagy ismeretlen a *szubregionális munkamegosztás jövője*. Mielőtt azonban erre vonatkozó hipotéziseket fogalmaznánk meg, célszerű maguknak a kihívásoknak a számbavétele.

2.1. Egyre tarthatatlanabb az az eddigi nemzeti (közösségi) *agrárpolitikai filozófia*, melynek fő jellemzői

- egyrészt "befelé" az *önellátásra törekvés*, másrészt "kifelé" az *élelmiszer stratégiai fegyverként* való felfogása illetve kezelése;
- az *agrárnépességnek* mint *meghatározó belpolitikai tényezőnek* a felfogása;
- a *protekciónizmusnak* mint az agrárfejlesztés és a piacvédelem leghatékonyabb eszközének abszolutizálása, amely agresszív alkalmazása következtében egyre anakronisztikusabb (hiszen akkor teljesedett ki, amikor a politikai megosztottság mellett Nyugat-Európa nettó importőr volt). Nem véletlenül okoz feszültségeket nemcsak Európában, hanem a világ minden más fejlett és kevésbé fejlett régiójában, gondoljunk csak a GATT-tárgyalásokra.

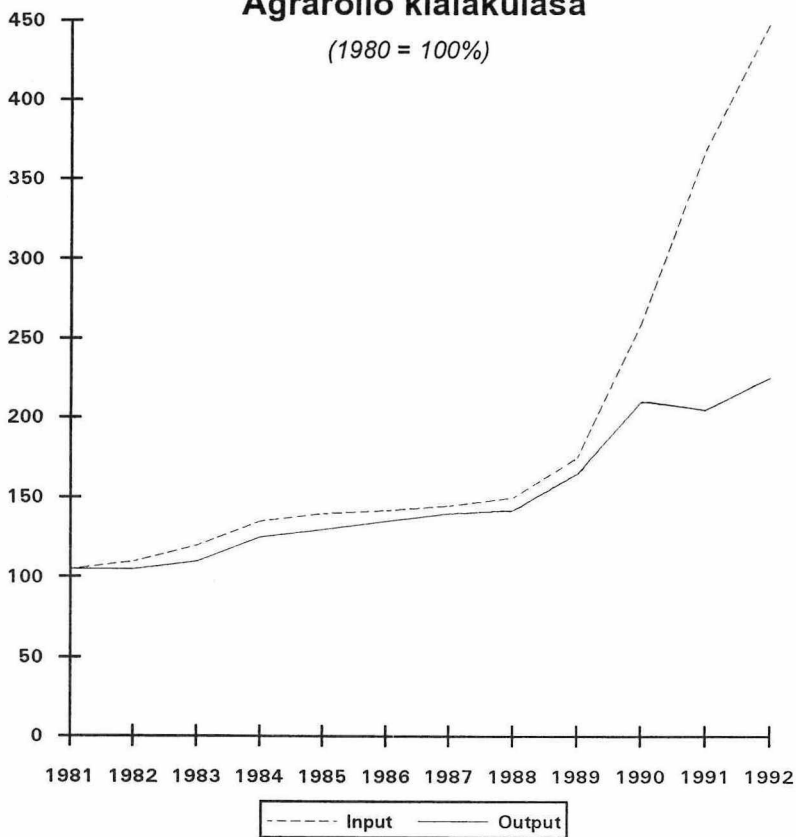
2.2. Közép-Kelet-Európa országaiban a politikai rendszerek átalakítása után, a piacgazdaság feltételeinek kiépítése egyik első lépéseként *megkezdődött egy új, magántulajdonon alapuló mezőgazdasági rendszerre történő áttérés*. Az új rendszer későbbi standard jellemzőit ma még nehéz felvázolni, az azonban többé-kevésbé már most is látható, hogy *több tekintetben különbözni fog a jelenlegi és prognosztizálható nyugat-európaítól*.

2.3. A *technikai fejlődés* (ami az ipari eredetű ráfordítások, illetve a tőkeigényesség növekedésében érhető utól) és az *átalakult társadalmi viszonyok* (különösképpen az agrárnépesség drasztikus

csökkenése mellett a viszonylag merev tulajdoni, birtok- és termelési szerkezet, amely gátolja a termelési tényezők optimális felhasználását; a nők tömeges munkavállalása és ezzel is összefüggésben a megváltozott ételmisszerfogyasztási szokások) hatására mindenfajta termelési-tulajdonosi struktúrában *megnőttek az agrártermelés költségei*. A modern ételmisszerfogyasztás nyersanyagigényének kielégítéséhez szükséges minőségű és választékú termékek homogén, nagy tömegben való előállítása költségnövelő hatású a korábbi időszakokhoz képest. Ugyanakkor a megnövekedett és egyre növekvő költségeknek az árakban történő érvényesítése az ételmisszerfogyasztás illetve az ételmisszerkereslet sajátosságai miatt általában nem teljes mértékű, továbbá késleltetett, emiatt *romlik a termelők jövedelmi pozíciója*. Az állam általános érdeke, hogy ezt *támogatásokkal kompenzálja*. A támogatások korábbi és jelenlegi szintje (valamint különösen adott rendszere miatti megállíthatatlannak tűnő növekedése) azonban nem kívánt (és nem tartható) következményekhez vezetett. Ez a probléma közismerten az *agrárrolló* néven ismert jelenséget eredményezi, amely gyakorlatilag független mind országhatároktól, mind társadalmi-gazdasági rendszerektől. Magyarországra vonatkozóan hosszabb távra mutatja ezt az 1.sz. ábra, a Közös Piacra pedig az 1.sz. táblázat, keresztmetszeti adatok alapján.

Agrárrolló kialakulása

(1980 = 100%)

Az EK 1992. évi keresztmetszeti adatai (Portugália kivételével) hasonló tendenciáról tanúskodnak:

1. sz. táblázat

A közös piaci országok agrárrollói 1992-ben

Ország	Output-input árváltozás különbsége (%)
Görögország	-9,5
Spanyolország	-8,1
Franciaország	-7,1
Hollandia	-6,6
Luxemburg	-5,7
Olaszország	-4,4
Németország	-3,4
Nagy-Britannia	-1,9
Belgium	-1,8
Dánia	-0,7
Írország*	1,2
EK átlag	-5,4

Forrás: AgraEurope, 1993. január 15. E/2.

2.4. A hagyományos mezőgazdasági termelési eljárások következtében a környezetszennyezés egyre kritikusabb, a

* Az írországi adat speciális okokból adódik, melyek részletezésére nem térünk ki.

mezőgazdaság a gazdaság egyik legkörnyezetszennyezőbb ágazatává vált. Ez a folyamat nem tartható fenn a továbbiakban. Emellett az egészséges táplálkozás igényének egyre markánsabb jelentkezése is előtérbe állítja a szigorúbb és szigorúbb élelmiszerszabványokon keresztül a környezetkímélő eljárásokat. Ehhez kapcsolható a zöld mozgalmak fokozódó tevékenysége, illetve ennek hatása, amely az állatvédőknek az "embertelen" állattartó körülmények betiltására irányuló harcától a szennyező mezőgazdasági tevékenységek betiltásán át a tönkretett természeti környezet rehabilitációjáig terjed. Az alternatív mezőgazdaság vagy az eddigi mezőgazdasági tevékenységek egyéb alternatív tevékenységekkel történő helyettesítésének kérdései ma már nem sorolhatók egyszerűen az utópiák világába.

2.5. Végül, ha jelentőségében talán nem hasonlítható az előzőkhöz, de a teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a nemzetközi kapcsolatoknak a privát szférában bekövetkezett tömegessé válása (turizmus, intézményes alapokra épített települési lakossági kapcsolatok, konferencia turizmus stb.) - a közlekedés teremtette lehetőségek révén - következtében az átlagember táplálkozási szokásai, élelmiszerfogyasztása egyre jobban internacionalizálódik.² Ez pozitív hatású a nemzetközi élelmiszerkereskedelem növekedésére, különösen egyes, nemzetközileg ismertté vált illetve váló és megkedvelt speciális nemzeti ételek esetében (pl. egyes országok különleges barai, olasz térszaételek, francia mártások, magyar szalámi vagy paprikás ételek stb.), amelyek vagy amelyeknek alapanyagai máshol nem, vagy csak drágán, nem kellő szakértelemmel állíthatók elő.

3. A szubregionális agrár munkamegosztás alternatív scénáriói

Az európai mezőgazdaság fejlődési tendenciáit csak úgy tudjuk valószínűsíteni, ha figyelembe vesszük, hogy az maga is szerves része

a világ (elsősorban a fejlett világ) mezőgazdaságának. Ez azért fontos, mert teljesen nyilvánvaló, hogy a világ egyik legnagyobb ellentmondása és megoldatlan problémája az élelmezési helyzet. *Nyugat-Európa* - és annak intézményesült megtestesítője, az EK - *tartós piacproblémával küzd*. Ennek egyértelmű kifejezője, hogy miközben az elmúlt mintegy másfél évtizedben a mezőgazdasági termelés évente átlagosan 2%-kal, addig az élelmiszerfogyasztás mindössze 0,5%-kal nőtt.³

A termelés növekedéséhez továbbra sem lesz effektív kereslet, ezért az agrárszektor viszonylagos rugalmatlansága következtében - legalábbis az *ezredfordulóig* - *permanens túltermelésre számíthatunk*. A magas költségek miatt a feleslegek levezetésére az export egyre körülményesebb, arról nem is szólva, hogy hasonló túltermeléssel küszködik Amerika és általában a többi fejlett tengerentúli ország.⁴

A jelenleg nettó élelmiszer-importőr *kelet-európai országok* kereslete nem vagy nem számottevően növelhető, sőt, a jelenlegi válság elhúzódása inkább a *kereslet csökkenését* valószínűsíti. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a világ egyéb régióinak fejlődő országai sem nagyon lesznek képesek valószínűsíthetően a jelenleginél számottevően több élelmiszer felvételére a nemzetközi kereskedelemben, *első, pesszimista scenárióként egy újabb hosszantartó, elhúzódó agrárválsággal számolhatunk*. Ebben *Kelet-Közép-Európa* legjobb esetben is egy *alacsony színvonalú önellátásra* kárhóódik. Valamivel több reménnyel kecsegtető, de rendkívül bizonytalan az a *scenárió*, amely az európai és észak-amerikai mellett a *távolkeleti fejlett régió* növekvő *élelmiszerszükségletét prognosztizálja*. Ennek lényege, hogy a másik kettőhöz képest továbbra is viszonylag gyors népességnövekedés és a korlátozott agrártermelési lehetőség - a táplálkozási szokások változásával együtt - új, dinamikus piacokat nyit az exportőrök, közöttük az európaiak számára. Nagy kérdés, hogy ebben milyen szerep juthat a kelet-európai szubrégióknak, ami nagyrészt attól függ, hogy rövidebb távon Európán

belül hogyan alakulnak a viszonyok. Erre vonatkozóan további *alternatív al-szenáriók* fogalmazhatók meg. A *három pesszimistább* a következő:

a/ Kelet-Európa jelenlegi szorult helyzetét kihasználva az *EK megpróbál új pozíciókat szerezni a keleti piacokon*, főként az *importliberalizálás* valamilyen módon történő elérésével (pl. kölcsönös liberalizálási egyezmény akár társult tagság révén is), amely az erősebb nyugati fél számára biztosít áruelhelyezési lehetőséget, részben kiszorítva a hazai piacról a termelőket. Ezzel párhuzamosan állategészségügyi, élelmiszerhigiéniai stb. ürügyekkel is korlátozhatják ezen országok eddig még meglévő exportpozícióit is. Az EK argumentuma ezzel kapcsolatban az, hogy összességében jelenleg is nettó élelmiszer-importőr Románia, Bulgária és a Visegrád-paktum országai viszonylatában. Ha viszont kiterjesztjük a kört, enyhén szólva más a helyzet. Az a Németország például, amely eddig szinte nem volt jelen élelmiszereivel a keleti piacokon, 1992-ben több mint 3,5 milliárd DM értékben exportált élelmiszert ebbe a régióba, a következő megoszlásban: ^x

	mill. DM
A volt Szovjetunió utódállamai	24000
Lengyelország	639
A volt Csehszlovákia utódállamai	317
Magyarország	172
A volt Jugoszlávia utódállamai	110
Románia	63
Bulgária	42

x Forrás: Agra Europe, February 19, E/7. és April 16, E/1.

b/ A nyugat-európai tőke nem közvetlenül az élelmiszerek fogyasztói piacait célozza meg közvetlenül, hanem a *multinacionális*

élelmiszerfeldolgozó cégek tőkefelvásárlásai révén a helyi élelmiszeripar privatizációja során szerez pozíciókat, így integrálva saját érdekeihez igazítva a mezőgazdasági termelést is. Az sem kizárható, hogy a *mezőgazdasági nyersanyagot és félkész terméket végső felhasználásra Nyugat-Európába viszi ki* (erre használva fel a liberalizációt), így a relatíve alacsony előállítási költségek révén szerezhető, illetve *az ezen alapuló (extra-) profitot is ő realizálja.*

c/ Az egyre inkább *környezetszennyező intenzív mezőgazdasági tevékenységeket* (főként az állattartást) *"áttelepítik" Kelet-Európába*, az így felszabaduló forrásokból pedig saját farmereik jövedelempótló alternatív tevékenységeit támogatják. Ez az alternatíva azért sem zárható ki, mert a keleti szubrégióban mind az állatsűrűség, mind a kemizáltság messze a legfejlettebb nyugat-európai mezőgazdaságoké mögött van. Továbbá megcsillantáná egy, az agrárszféra rövidtávú (ugyanakkor a hosszabbtávú jövőt károsító) fejlesztésének lehetőségét a sanyarú helyzetű kelet-európai országokban.

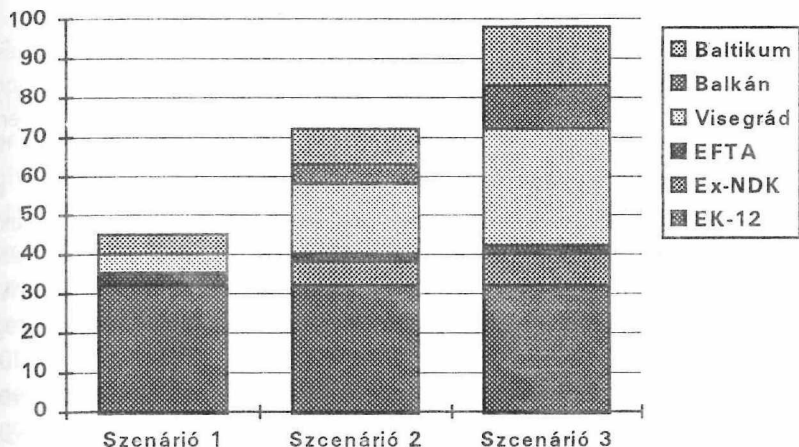
Felvázolhatók azonban *optimistább scenáriók* is, ezek közül kettő látszik ma többé-kevésbé karakterisztikusnak:

a/ Nem kizárható, hogy a közös nehézségek hatására *Kelet-Európa országai újrendezik gazdasági kapcsolataikat*, többek között az *élelmiszergazdaságban* is. Ennek keretében ott, ahol az agrártermelésnek kedvezőbb adottságai vannak, effektív piacra termelhetnének nemcsak maguk, hanem a többiek számára is (Ennek egy csírája lehetne a Visegrádi Négyek szabadkereskedelmi társulása.). A nyugat-európai agrárkapcsolatok nem válnának dominánssá, lényegében *mindkét szubrégió önellátó lenne*, ami természetesen nem zárná ki a választékbővítő kereskedelmi kapcsolatokat. Erre a kelet-európai együttműködésre irányuló lépések már történtek, az óvatosan kinyilvánított nyugati (közös piaci) nemtetszés ellenére is. Az előzőkben vázoltak

magyarázzák ezt a nyugati ellenérzést, ezért nem is igazán csodálkozhatunk rajta.

- b/ Az utolsó scenárió tulajdonképpen az előző olyan módosítása, továbbgondolása, amelyben feltételezzük, hogy *Nyugat-Európa* saját jól felfogott hosszútávú érdekében fokozatosan *felhagy eddigi protekcionista agrárpolitikájával* (párhuzamosan a GATT-tárgyalások hatására bekövetkező általános protekcionizmus-visszaszorítással), és *hagyja, sőt segíti, hogy a komparatív előnyöket illetve a hatékonysági követelményeket érvényre juttató szubregionális munkamegosztás kialakuljon*. Ma ezzel szemben komoly erők munkálnak, hiszen egy ilyen változtatás - még a fokozatosság érvényesítése mellett is - jelentős rövidtávú érdekeket sért. Csak illusztrációképpen említjük meg a Center of European Policy Studies által készített egy jelentés fő mondanivalóját, amely azt hivatott elemezni, hogy milyen pénzügyi hatása lehet az EK kibővítésének az agrárkiadásokra a jelenlegi agrárfinanszírozási rendszernek megfelelően. A három scenárió közül az első a csatlakozók jelenlegi termelékenységi színvonalának fennmaradása esetén mutatja a "Garanciális Alap" szükséges növelését, a második a jelenlegi EK átlagszínvonal felének elérésével számol, míg a harmadik az EK mai színvonalán történő támogatásszükséglettel számol^x.

Mezőgazdasági Garanciális Alap kiadásai

x Forrás: The Budgetary Implications of EC Enlargement.
Breton and Gros. *Agra Europe*, June 11, 1993. P/1. old.

Nyilvánvaló, hogy a vázolt scenáriók további részletes kimunkálást igényelnek, esetleg továbbiak is készíthetők. Mindegyikben külön-külön elhelyezhető a *magyar mezőgazdaság feltételezett/feltételezhető jövője*. Egyrészt a pesszimista alternatívák ismeretében el kell gondolnunk a lehetséges tennivalókat, a lehető legkisebb rossz eléréséhez. Másrészt az optimista alternatívák megvalósulásához szükséges stratégiák kimunkálása is égető követelmény, hogy el ne halasszunk semmi lehetőséget. Csak *egy* nem tehetünk: tovább hagyjuk agrárgazdaságunk romlását, közönnnyel nézzük, hogyan megy veszendőbe generációk munkája és a következő nemzedékek jövője!

- 1 Merritt, Giles: Eastern Europe and the USSR (The Challenge of Freedom) Commission of the European Communities. Office for Official Publications of the European Community. Kogan Page Ltd., London, 1991.
- 2 Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az élelmiszerfogyasztás internacionalizálódásának is következménye - a jövedelmi hatáson túl - a húsfogyasztás arányának növekedése az élelmiszerfogyasztáson belül!
- 3 A túltermelés mérséklésére számos elképzelés volt eddig is a Közös Piacban, azonban ezek nem bizonyultak hatékonyaknak. Így például a krónikussá vált marha- és sertéshús túltermelést mutatja, hogy 1993-ban várhatóan marha- és borjúhúsból 107,2%-os, sertéshúsból 104,2%-os lesz az önellátottság foka. (International Meat Market Review, June '93 Issue No.13 10. és 15. old. adatai alapján számítva.) Jelenleg a MacSharry-terv keretében a támogatások csökkentése és a művelés alól kivont területek növelése segítségével próbálják mérsékelni a termelést. Ez a PSE (Producer Subsidy Equivalent - az ártámogatás valamint az egyéb mezőgazdasági támogatás összege a farm kapujában) évi 36 milliárd ECU-ról 24 milliárdra csökkentését és a mezőgazdasági terület 15%-ának művelésből történő kivonását célozza. Ez utóbbi hatására az 1993/94-gazdasági évben az EK-12-ekben a művelés alól kivont terület mintegy 4,3 millió hektár körül lesz. (Agra Europe, May 28, 1993 E/13. és June 4, 1993 E/7. és E/8. old.)
- 4 A túltermelés egyenes következménye a támogatásoknak. Az OECD országok például 1992-ben együttesen mintegy 180 milliárd \$ támogatásban részesítették mezőgazdaságukat. (Ez 2,5%-kal haladta meg az 1991. évit.), ami GDP-jüknek kereken 2%-át tette ki. A%-os PSE (a termelési érték%-ában) átlagosan 44%, az EK-országok átlagában 47%. Legmagasabb Norvégiában - 77%, legalacsonyabb Új Zélandban - 3%. (Agra Europe, June 4, 1993 E/7. és E/8. old.)